

Mikkel Leth Jespersen og Mikkel Thelle

Indledning – på tværs af land og by 1000-1800

1

Siden historiefagets tidlige tider har historikere brugt kategorier til at systematisere, bearbejde og formidle de uendelige mængder oplysninger, der er til rådighed: forfatningshistorie (dvs. statshistorie), politisk historie, kirkehistorie, kulturhistorie, lokalhistorie, landbrugshistorie og byhistorie for blot at nævne en god håndfuld klassiske og generelle kategorier. Fra 1970'erne begyndte de såkaldte bindestregshistorier som arbejder-, kvinde- og socialhistorie at blomstre. Ofte bliver historieforskningen dog først rigtig god, når historikere går på tværs af kategorierne, for selvom de hver især siger noget om fortidens samfund, er de konstruktioner, der i varierende grad lægger traditionsbestemte rammer ned over skildringen af fortiden. Dermed afskæres eller nedtones forbindelser og sammenhænge, som egentlig havde stor betydning i den tid, historikeren undersøger.

Bjørn Poulsen excellerer i den tværgående historieskrivning, der ikke er låst i faste kategorier, og han har ofte undersøgt forhold på tværs af geografiske, politiske og sociale skel. Denne grundlæggende tilgang til faget kom allerede tydeligt frem i disputatsen *Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig* (1988). Som det fremgår af titlen, arbejdede Bjørn med to landskaber præget af forskellige økonomiske strukturer, nemlig den østlige og vestlige del af hertugdømmet Slesvig omkring aksen Flensborg-Husum, og de tætte økonomiske og sociale forbindelser, der eksisterede mellem de to områder. Undersøgelsens aktører var heller ikke en afgrænset socialgruppe, men repræsenterede store dele af senmiddelalderens samfund lige fra fyrster, gejstlige og adel til borgere og bønder. Endelig var der også – som det tydeligt markeres i titlen – fokus på de tætte relationer mellem land og by. Denne problem-

stilling løber videre gennem en stor del af Bjørns forskning og forfølges videre i dette festskrift.

Når Bjørn eksempelvis har leveret bidrag til fast kategoriserede værker som *Det sønderjyske landbrugs historie* (2003), er det ikke ud fra et snævert landbrugshistorisk fokus på f.eks. redskaber og dyrkningssystemer. Der er på mange måder tale om en bred samfundsskildring af middelalderens Sønderjylland, hvor der også bliver plads til byer og udviklingen af den handel og pengeøkonomi, der både var vigtig for byerne og landbrugssamfundet. Det samme kan siges med omvendt fortegn om Bjørns bidrag til *Danmarks byer i middelalderen* (2016). Her hører vi om byernes landbrug og om adel, der bor i byerne – forhold, der sjældent fylder meget i den klassiske byhistorie. Værkets definition af en by er forholdsvis bred og åben for mellemformer. Årsager og virkninger bliver fulgt hen over grænserne for den formelle historiografiske genre, og den tværgående relation er således både en metode og en pointe i sig selv.

Det er denne tværgående tilgang til land og by, der er fællesnævneren i festskriftets 19 kapitler. Den geografiske ramme er de områder, der gennemgående eller i en periode udgjorde den danske konges riger og lande fra vikingetiden og frem til omkring 1800. Det vil sige Danmark, Norge, Sverige og Island. Dertil kommer hertugdømmerne Slesvig og Holsten, hvilket også har den pointe, at Bjørn er en af de få historikere, der færdes ubesværet i både Nordens og Hertugdømmernes historie. Endelig er der udblik til vikingetidens England og Nordtyskland.

Ét bidrag behandler den principielle skelnen mellem land og by på et mere generelt plan, nemlig Finn-Einar Eliassens kapitel ”Mer eller mindre by – mer eller mindre land”, men ellers er det specifikke aspekter af land-by-forholdet, der belyses, nogle i form af lokale eller biografiske casestudier.

I en række af festskriftets kapitler sammenvæves land-by-temaet med andre af Bjørns mangfoldige forskningsområder, og her skal blot nævnes nogle af de vigtigste. Det gælder først og fremmest de beslægtede emner handel, ressourcer og forbrug, som Bjørn mest indgående har behandlet i *Bondens penge. Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650* (1990) og kapitlerne i *The Danish Resources c. 1000-1550: Growth and Recession* (2007). Flere

af festskriftets kapitler er baseret på regnskabsmateriale, en kildetype, som Bjørn bruger flittigt i mange af sine studier. I den sammenhæng har han ikke blot rettet opmærksomheden mod kildegrupper, som ofte er blevet forbigået i stilhed, men han har også fremdraget hidtil ubenyttet materiale, som han har konfronteret med nye spørgsmål – Brinkregnskabet fra Ribebispens borg ved Ballum fra 1388/89 er måske det mest spektakulære i den sammenhæng, men der er også andre. I sine studier af de senmiddelalderlige regnskaber er det lykkedes Bjørn at komme helt tæt på denne tids administrative strukturer og ressourcestrømme. Det centrale niveau, har han bl.a. analyseret i artiklen ”Kingdoms on the Periphery of Europe: The Case of Medieval and Early Modern Scandinavia” (1995), som var hans bidrag til det store europæiske statsdannelsesprojekt. På det lokale niveau har Bjørns studier kastet nyt lys over herredsfogederne og andre af bondesamfundets administrative og finansielle mellemænd. Den indgående interesse for kilderne og deres forfattere har rettet Bjørns opmærksomhed mod emnerne skriftlighed, overlevering og arkivdannelse, som er blevet et selvstændigt hovedspor i hans forskning. Endelig skal nævnes Bjørns kulturhistoriske forskning, som ofte tager udgangspunkt i materielle levn. Et ydmygt men kraftfuldt udtryk for denne interesse findes i Bjørns tidlige artikel om klokkestøberen Peter Hansen fra Flensborg i slutningen af 1400-tallet (*Skalk*, 1986). Man møder denne støbers navn på et stort antal klokker og døbefonte, både i by- og landkirker, og helt spektakulært ser man en figur af stifteren, Peter Parzow, i fuld figur, der knæler på døbefonten i Flensborg St. Nikolaj Kirke. I festskriftet følges dette spor af Kasper H. Andersen, der forsøger at nærme sig de lyduniverser, som kirkeklokker og andre lydskilder skabte på land og i by i middelalderens Danmark.

Byen som juridisk konstruktion

Selvom de danske byer kunne være fysisk afgrænsede fra oplandet af volde, grave, hegn, plankeværker og byporte, var det, der adskilte middelalderens byer fra deres omgivende landsamfund, frem for alt kongelige privilegier. Byens stadsret bestemte, at den skulle være et særligt sted,

hvor der måtte handles og drives håndværk i større stil end på landet. Desuden skilte hver by sig ud som et selvstændigt birk, dvs. en egen retskreds med domsvæsen og politimyndighed. Som en række bidrag i festskriftet viser, var byernes handelsprivilegier dog hele tiden under pres, og ny lovgivning måtte jævnligt gentage kongemagtens aldrig realiserede ambition om at monopolisere handlen, særligt den udenlandske, i sine byer. De ældste stadsretter i Danmark stammer fra det sønderjyske område, nemlig Slesvig bys fra første halvdel af 1200-tallet og Tønders fra 1243. På det tidspunkt havde byerne eksisteret i en årrække – ja, de ældste danske bysamfund Ribe, Hedeby og Aarhus var allerede blevet grundlagt som permanente handelspladser i vikingetiden, og med kristendommens ankomst i 900-tallet var de blevet hjemsted for bispesæder. Langt de fleste danske bydannelser fandt dog sted i højmiddelalderen.

Et led i den retlige side af denne bydannelse belyses af Michael Gelting i et kapitel om skibbrudne og hærtagne omkring Nordsøen og Østersøen i højmiddelalderen: I 1200-tallet ”flyttede samfundenes afgørende socio-økonomiske drivkraft uigenkaldeligt fra plyndrings- og tributsamfundets krigere til byernes købmænd”, konkluderer Gelting. De tilfangetagne fra plyndrede skibe blev ikke længere trælbundne. Hvis fremmede købmænd skulle frygte for overfald og trælbinding, var de lidet interesserede i handel med den danske konges købmænd. Udviklingen må ses som et vigtigt led i etableringen af byerne som handelscentre, hvor der foregik forholdsvis fredelig udveksling af lokale produkter med udenlandske varer. Kongen havde væsentlige interesser i at få gjort op med den gamle, strenge rets behandling af tilfangetagne søfarende.

En af de byer, der i høj grad nød kongens bevågenhed, var bispebyen Ribe, hvor der samtidig fandtes en stærk og selvbevidst købmandselite, som dominerede byens økonomi og politik. Der kendes hele fire middelalderlige stadsretter fra Ribe, og af Jeppe Büchert Netterstrøms lokale studie fremgår det, hvordan udarbejdelsen af de forskellige stadsretter afspejlede et svingende styrkeforhold mellem den danske kongemagt og købmandseliten i Ribe. I perioder, hvor kongemagten var svag, benyttede ripenserne sig af muligheden for at udbygge byrådets magt. Omvendt

satte den stærkere kongemagt under Christoffer af Bayern en stopper for den lokale lovgivningsaktivitet, som kongen mente var gået for vidt.

Mens lokale stadsretter og byprivilegier var udbredte middelalderen igennem og blev givet til købstæder over hele landet, var det mere småt med landsdækkende bestemmelser for byerne. På landsplan havde man landskabslovene, som blev brugt til at fylde ud, når den lokale bylovgivning ikke rakte. Anders Bøgh påpeger, at man først fik landsdækkende lovgivning for byer med Margrete 1.s forordning fra 1396, hvori der blev udstukket nogle generelle rammer for forholdet mellem byerne og deres opland. Margrete indførte således et generelt forbud mod al handelsvirksomhed på landet. Denne gesjæft var forbeholdt byernes købmænd. Udskibning af varer skulle også foregå fra byerne, hvor dronningen havde styr på opkrævningen af told. I kapitlet argumenteres der for, at Erik af Pommerns langt mere kendte og analyserede forordning af 1422 i det væsentligste var en gentagelse af ambitionen om en arbejdsdeling mellem land og by, som allerede var blevet udtrykt af Magrete 26 år tidligere. At der så langt hen ad vejen var tale om hensigtserklæringer, som ikke blev realiseret på længere sigt, er en anden sag.

Ret præcist 100 år efter Erik af Pommerns forordning så dagens lys, udstedte Christian 2. den Land- og Bylov af 1522, som Christina Lysbjerg Mogensen behandler i sit kapitel. Den blev ganske vist ophævet kort tid efter kongens detronisering året efter, men den er et væsentligt bidrag til forståelsen af det samfund, Christian 2. og hans nære medarbejdere ønskede at opbygge på tærsklen mellem middelalderen og den tidlige nyere tid. Samtidig er lovgivningskomplekset interessant, fordi det var den første større lovgivning, der dækkede hele det danske rige siden 1200-tallets landskabslove. Med inspiration fra Nederlandene ville Christian 2. styrke byerne og borgerskabet på bekostning af adel og kirke. Byskatter og toldopkrævning af byernes handel skæppede godt i den ambitiøse konges kasse, som ellers hurtigt blev slunken, når han gang på gang gik i krig mod Sverige. Mogensen viser, at opdelingen i by og land ikke var så gennemført i lovgivningskomplekset, som det kan se ud for en overfladisk betragtning. For eksempel var en landlig infrastruktur en vigtig forudsætning for et velfungerende handelsliv.

Et vigtigt begreb for udviklingen af den tidligmoderne bylovgivning var ”politi”, som første gang optræder i Christian 2.s bylov. Det fremgår, at borgmestre og rådmænd fra det ganske land skal komme til København og holde møde en gang om året og gengive ”alle theris brøster och leylighet och gjøre ther politi och schichelse paa, och gifue os siden tilkiende, huat the besluteth hafue”. Dermed introduceredes et nyt begreb i dansk ret, som Jørgen Mührmann-Lund analyserer i sit kapitel om politi og urbanisering i tidligmoderne tid. Oprindelsen til forestillingen om god politi ser Mührmann-Lund i middelalderens lokale ”vilkår”, der indeholdt bestemmelser rettet mod konkret opståede problemer og ikke almindelig og statisk lovgivning. I 1500-tallet ses forestillingen om politi at være knyttet til rigets velstand som et resultat af velfungerende byer. Frem til enevældens indførelse blev politivedtægterne langt hen ad vejen vedtaget af de lokale fællesskaber og var dermed udtryk for borgerligt regimente i byerne.

Aktører, der går på tværs

Fra middelalderen og frem var byerne borgernes naturlige miljø, ligesom bønder havde deres miljø på landet, hvor man også fandt adelens godser og herregårde. Grupperne var dog ofte indbyrdes forbundne af blandt andet familieband og handelsforbindelser, ligesom der fandtes aktører, hvor en placering i et på forhånd givent miljø ikke er så indlysende. Det er således aktørerne og deres skiftende miljøer, som står i centrum i Marie Bønlykke Missunos kapitel om vikingetidens forbindelser mellem England og Danmark. Der blev hentet engelske gejstlige til bispeembeder i Danmark, ligesom mange af kongernes møntmestre kom fra England. Omvendt finder man en del danske jordbesiddere i England, der havde etableret sig der i forbindelse med vikingetogterne. Aristokraterne havde også ægteskabelige forbindelser over Nordsøen. Efter den normanniske erobring af England i 1066 vendte en del danske tilbage til Danmark. Mange af disse personer bevægede sig ifølge Missuno mellem land og by.

Over grænsen mellem land og by gik også en kreds af borgere i Visby på Gotland. Anders Andrén har udviklet den interessante teori, at nogle af borgerne i Visby efter alt at dømme boede på landet. Det baserer sig på den iagttagelse, at byen havde både et tysk og et gotlandsk råd, men mens de tyske borgerfamilier blev begravet i kirkerne i Visby, så findes der ingen gravsten over gotlandske familier i byen. I stedet har Andrén fundet gravsten over personer, som blev begravet i kirker på landsbygden, der højst sandsynligt tilhørte det gotlandske borgerskab i Visby. De boede således på landet, hvor de også opførte stenhuse, som lignede de huse, man havde i byen. Hvis teorien holder, hvad meget taler for, var deres borgerskab i byen ikke knyttet til bopælen, men til deres rettigheder og pligter i Visby. Iagttagelsen åbner op for en helt ny måde at anskue forholdet mellem land og by på, når det gælder Gotland i middelalderen, og måske kan lignende flydende grænser spores andre steder.

Mens den regionale elite på Gotland i middelalderen bestod af borgere og bønder, var adelen – ridderskabet – den regionale elite i det tidlig-moderne Slesvig-Holsten. Den havde sin primære base på landlige gods-er, men som Mikkel Leth Jespersen viser, var den slesvig-holstenske adel også tæt knyttet til byerne. I næsten alle Hertugdømmernes byer var der adelige amtmænd, og i en række byer boede der i 1500-tallet adelige, der ikke havde et hjem på et adeligt gods. Samtidig havde en del rige godsejere både gods(er) på landet og hus(e) i en af byerne, særligt Kiel og Oldesloe. Derudover var det residensbyerne Haderslev og Slesvig, der tiltrak flest adelige. Fyrstemagtens tilstedeværelse i de to byer betød, at der her var muligheder for embeder i centraladministrationen, ved hoffet eller som amtmand. I løbet af 1600-tallet synes adelen at have forladt de fleste af de mindre slesvig-holstenske byer og koncentreret sig i regeringsbyen Slesvig – hvor de opbyggede hele nye bydele – og Kiel. Selvom der gennem 1500-tallet blev udstedt en række forbud mod, at adelige erhvervede ejendom i byerne, så var adelen på forskellig vis til stede i byerne gennem hele perioden.

Den gejstlige stand var hverken specifikt knyttet til land eller by, men hørte til de kirker og klostre, der fandtes begge steder. Det betød, at

gejstlige ofte havde et vidtforgrenet socialt netværk af slægt og kollegaer, som det var tilfældet med Husumpræsten Peter Danckwert (f. 1580). Det fremgår af den optegnelsesbog, som han førte 1611-1652, og som Detlev Kraack har fundet en kopi af i et holstensk godsarkiv. Ud over et indblik i præstens sociale netværk, fra bønder på landet over borgere i Husum til hertugfamilien på Gottorp, giver Kraacks fremstilling eksempler på, hvad denne kilde i øvrigt fortæller. Vi hører om særlige vejrfænomener, og stormfloden 1634 får en fyldig omtale. Det samme gælder historien om den persiske ekspedition fra Gottorp og henrettelsen af dens leder, købmanden Otto Brüggemann i 1640. I optegnelsesbogen åbner der sig en svunden verden, der både kan belyse forfatterens livshorisont og levere brikker til en række andre historier, som fangede hans opmærksomhed og blev nedfældet på papir.

Handel, forbrug og ressourcer

En anden traditionel måde at skelne mellem land og by på har været ved forskelle i forbrug og materiel kultur, hvor byerne typisk er blevet set som rigere og med et mere avanceret forbrug end landet. I flere artikler om primært 1500-tallets bondesamfund har Bjørn Poulsen udfordret denne antagelse, da der fandtes mange bønder, ikke mindst i det vestlige Slesvig, der på alle parametre kunne hamle op med langt de fleste borgere. Det er også antagelsen om store forskelle i materiel rigdom mellem land og by, som Hanna Dahlstrøm anfægter i sin undersøgelse af arkæologiske fund fra middelalderens København og omgivende bosættelser. Hendes analyse viser, at der var forskelle i den materielle kultur mellem by og land, men ikke således forstået, at byerne var rigere – de havde blot et andet forbrugsmønster.

At der var forskel på byernes placering i det internationale handelsnetværk, får man et godt indtryk af i Carsten Jahnkes kapitel om forholdet mellem de danske byer og Lübeck i 1400-tallet. Jahnke udfordrer C.F. Allens klassiske synspunkt om, at den store hansestad havde en negativ indvirkning på periodens danske byudvikling. Jahnke hævder her-

overfor, at der ikke eksisterede en egentlig interessekonflikt mellem parterne. De var spundet ind i det samme handelsnetværk, hvor ”portalbyen” Lübeck ganske vist spillede en særlig stor rolle, men den nød de danske byer også godt af. Blandt de danske byer, der indtog en betydelig position som et regionalt centrum, peger Jahnke på Næstved, der betegnes som Sjællands vigtigste eksport- og færgehavn i 1400-tallet. Et betydeligt antal skippere fra Næstved førte deres fartøjer mellem Lübeck og hjembyen. Næstved havde faktisk så tætte relationer til Lübeck, at byen fik sit eget afsnit i hansestadens pundtoldbøger. Skibene fra Næstved udførte forskellige lokale landbrugsprodukter, mens de blandt andet importerede krydderier, ris og klæde. Ud over Næstved identificerer Jahnke en række andre danske byer, der indgik i Lübecks handelsnetværk. Således adskilte de danske byer sig ikke væsentligt fra sammenlignelige tyske byer på samme størrelse og med samme distance til de store hansestæder.

Et andet aspekt af de danske byers økonomiske forbindelser til hansestæderne ved senmiddelalderens slutning belyser Per Ingesman i sit kapitel, hvor han følger ressourcernes strøm fra bønderne under det danske ærkebispesæde i Lund til pavestolen i Rom. På det lokale og regionale plan var byerne Lund og Åhus centrale, men på ét punkt adskilte de sig markant fra hinanden. Mens økonomien omkring det perifert beliggende Åhus var kendetegnet ved naturalieudveksling, så var der flere rede penge i omløb i Lund. Det betød, at man i Åhus måtte opkræve afgifter i bl.a. okser, som kunne sælges videre for klingende mønt. Når penge skulle videre fra Skåne til Rom, foregik det ved hjælp af den Augsburg-baserede købmandsfamilie Fugger og dens vidtforegnede banksystem. Pengene blev således indbetalt til Fuggernes filial i Lübeck og kunne efterfølgende hæves på deres kontor i Rom, hvor de også stod for pavestolens betydelige økonomiske transaktioner.

Mens det danske bysystem ved middelalderens slutning var kendetegnet ved forholdsvis mange, men små byer, havde man i Norge nogle få forholdsvis store byer, der primært stod for eksport og import. Den lokale handel foregik langt hen ad vejen på landet. De vigtigste byer

Bergen, Trondhjem og Oslo klarede sig egentlig godt, men derimod så det ikke godt ud for landets overordnede økonomiske situation. Med udgangspunkt i hertug Christians (3.) beretning fra hans rejse til Norge i sommeren 1529 analyserer Erik Opsahl forholdene. Slottet Akershus ved Oslo var i en elendig forfatning, både hvad angik bygningernes tilstand og forsyningssituationen. Det kribledede i fingrene på den unge tronfølger efter at få gennemført administrative reformer, der kunne forbedre statsfinanserne i Norge, men hans far, kong Frederik I., bad ham tage den med ro. Opsahl ser en direkte tråd fra Christians indtryk af Norge i 1529 til afskaffelsen af Norge som selvstændigt rige med den såkaldte Norgesparagraf i Christians 3.s håndfæstning af 1536. Alligevel problematiserer Erik Opsahl det synspunkt, at Norge ikke skulle have haft ressourcer til at underholde en konge.

En af de danske byer, der klarede sig godt i denne periode, var Aalborg. Som Limfjordens eneste rigtige havneby var Aalborg særlig vigtig for import af udenlandske varer, og når vi kommer et par hundrede år længere op i tid, kan vi stille skarpt på en af byens næringsdrivende, der netop var afhængig af gode forhold til udenlandske storbyer. Det drejer sig om den professionelle apoteker Daniel Calow, hvis virksomhed Jakob Ørnbjerg har analyseret. Calow virkede i Aalborg i midten af 1600-tallet, og hans forretning dækkede et stort opland. Lægemidler var blot en del af forretningen, der også formidlede luksusvarer som sukker, krydderier og vin. Kundekredsen talte ikke kun byens borgerskab og stiftslensmand, men også et stort antal af oplandets indbyggere – bønder, præster og adelige. På et tidspunkt blev Calow borgmester i Aalborg og var således en af den tidligmoderne tids entreprenante borgere, der så muligheder overalt, på tværs af land og by. Kapitlet spejler også en anden interesse hos Bjørn Poulsen, i hvis studier der findes en række biografiske undersøgelser, der lader individet træde frem på den historiske scene og handle i en verden, der ikke var begrænset af en snæver lokal horisont.

Mens der aldrig har været tvivl om Aalborgs driftige handelsliv i 1600-tallet, så har man anset Island – ”landet uden byer” – for at friste en forholdsvis isoleret tilværelse i det nordlige Atlanterhav i samme periode. I et kapitel om trafikken langs Islands kyster i den tidligmoderne tid har

Agnes Arnórsdóttir undersøgt sagen nærmere i de nye annaler dækkende perioden 1400-1800. Det viser sig, at der bag den skeptiske tone og forestillinger om isolation og forfald kan findes mange eksempler på søfart langs Islands kyster. Først var det overvejende englændere, der handlede og fiskede på Island, men efterhånden kom stadig flere hvalfangerskibe fra Nederlandene og hansestæderne, først og fremmest Hamborg og Bremen. Det danske handelsmonopol, der blev indført i 1602, afbrød ikke disse forbindelser. Arnórsdóttir argumenterer for, at det først og fremmest var epidemier og misvækst, der forårsagede en fornemmelse af isolation på Island i slutningen af 1700-tallet – særlig isoleret havde landet ikke været. Artiklen lægger sig fint i forlængelse af den store interesse for hele det nordiske område, der gennemløber Bjørn Poulsens forskning.

I hertugdømmet Slesvig fandtes der et betydeligt antal byer, men de var ikke afgørende for den udprægede bondehandel og kreditgivning, der prægede mange af hertugdømmets landområder. Det viser Carsten Porskrog Rasmussen i sit kapitel om optegnelsesbøger fra nordslesvigske bønder i 1700-tallet, der tematisk og kronologisk lægger sig i forlængelse af Bjørns studier i bonderegnskaber og optegnelsesbøger, frem for alt bogen *Bondens penge: Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650* fra 1990. Der var store områder i Nordslesvig, som ikke havde adelige godsejere, og hvor bønderne derfor indtog en meget fri stilling i forhold til landsherren og dennes lokale embedsmænd. Det gav entreprenante bønder mulighed for at indtage pladsen som mellemhandlere. Nogle var storbønder, der også selv drev et betydeligt landbrug. Andre var mere specialiserede handelsbønder med interesser i stuedrift og pengeudlån. De var ikke et led mellem land og by, men mellem lokale producenter og opkøbere med forbindelser til fjerne markeder. De var kontakten til den større verden og ”edderkopper midt i lokale kreditspindelvæv”. Fælles for de fleste forfattere til optegnelsesbøgerne var, at de tilhørte bondesamfundets elite, der udnyttede områdets gode muligheder for at drive handel. Optegnelserne er i høj grad et vidnesbyrd om den stærke monetarisering og kommercialisering af det slesvigske landbrugssamfund. I stadig højere grad anvendte bønderne også deres optegnelsesbøger til at holde styr på driften af deres landbrug.

Land og by mellem drøm og virkelighed

En af de personer, der drømte om en idyllisk tilværelse på landet, var den adelige embedsmand i centraladministrationen i København Bolle Luxdorph. Han var ikke rig og havde ikke et adelsgods, men en lejlighed i København. I sit kapitel belyser Bo Fritzboeger, hvorledes Luxdorph i 1754 lånte penge til at købe en lille gård i Nærum, som han indrettede til landsted. Her kunne den hårdtarbejdende embedsmand slappe af og samle kræfter til at varetage sine høje hverv i hovedstaden. Med sig havde han sin hustru og omkring fire tjenestefolk. På landet kunne han hengive sig til sin store bogsamling. Han var en særdeles dannet mand og en af sin tids betydeligste københavnske smagsdommere. Desuden var han interesseret i landstedets have, som han og en gartner passede og plejede efter alle kunstens regler. I det hele taget var han meget interesseret i naturen, som han nød i fulde drag, når han lå på landet. Der var tale om en udlevelse og iscenesættelse af klassiske idealer om det gode naturlige friluftsliv i modsætning til byens ”kunstige stenmasser”. Men som Fritzboeger skriver, var denne opdeling mere et udtryk for forestillinger end for realiteterne: ”For landet og byen har, trods deres respektive fysiske særkender, altid været tæt forbundne, og med det nordsjællandske landbosamfunds gentrificering i 1700-tallet blev de praktiske skillelinjer yderligere sløret. Landliv og byliv blev herved grundigt blandet, og de prægedes herefter i praksis af præcis de samme sociale forskelle og ligheder”.

I forlængelse af dette citat kan man forsigtigt konkludere, at mens både land, by og deres indbyrdes forhold ændrede sig markant i perioden 1000 til 1800, så fandtes der gennemgående men skiftende forestillinger om begge dele, der i højere grad var udtryk for drøm end virkelighed. Tager man middelalderens stadsretter, så var de i højere grad udtryk for et ønske om, hvad købstæderne skulle være, end hvad de rent faktisk var. Det samme gælder den rigslovgivning, der blev udstedt af Margrethe 1., Erik af Pommern og Christian 2. Anders Bøgh betegner lovgivningen som ”en drøm og et mål for byerne”. En skarp opdeling i handlende by-

samfund og landbrugssamfund blev aldrig realiseret. Der blev drevet landbrug fra byerne, og som adskillige af festskriftets kapitler viser, blev der handlet på landet gennem hele perioden. Et markant vidnesbyrd om landhandel findes i optegnelsesbøgerne fra Nordslesvigs driftige handelsbønder, der foretog sig alt det, man typisk forbinder med byliv – handlede, lånte penge ud, førte optegnelsesbøger og ejede fint sølvtøj. De havde forbindelser til fjerne handelspartnere, og mon ikke deres åndelige horisont var lige så vid som borgernes. Flere af festskriftets kapitler demonstrerer, hvorledes den inddeling af samfundets indbyggere i ikke mindst byborgere og landadel, der tilstræbtes, aldrig blev gennemført. Gennem hele perioden var der grupper, der gik på tværs.

Som historiske kategorier har by og land deres funktion, og adskillelsen af dem har belyst vigtige problemstillinger. Deres rolle som hinandens modsætning, spejl og endda negative definition blokerer dog også for indsigter. På samme måde som for eksempel oprettelse af markedsmonopol har skabt et betydningsfuldt skel, har overskridelsen af samme monopol haft stor betydning. Men som vi også kan se i denne bogs kapitler, er det ikke kun et spørgsmål om to sider: netop sammenvævningen mellem aktører, sociale felter og forestillinger er noget af det, der konstituerer byernes historie i middelalder og nyere tid. Det er et af de perspektiver, med hvilket Bjørn Poulsen har bidraget til udforskningen af den nord- og centraleuropæiske middelalder, og i hans ånd må konklusionen på dette festskrift således være, at man skal være sig for alt for kategoriske opdelinger af livet på landet og livet i byen. Man får simpelthen et bedre billede, når man går lidt på tværs.